

ETIKA IN NJENE TEORIJE (disciplinarni pogled)

Etika ali moralna filozofija se ukvarja z vprašanji:

- sistematizacije,
- obrambe in zagovora stališč
- priporočanja vzorcev in pojmov pravilnega in napačnega moralnega ravnanja.

Tri področja etike:

METAETIKA (raziskuje vprašanje, od kod prihajajo etični principi in kaj z njimi mislimo? So naša počela družbeno pogojena? Ali vsebujejo izraze naših individualnih emocij in občutkov? Metaetika poskuša odgovoriti na vprašanje univerzalnih resnic, volje Boga, vloge razuma v etičnem presojanju, pomena etičnih terminov kot takih, vprašanja Kdo nam podeljuje pravice? Katera bitja imajo pravice.)

NORMATIVNA ETIKA (je praktično naravnana, poskuša predpisovati moralne standarde iz norm, po kateri se moramo ali ne smemo obnašati v moralnih situacijah. Zato se ukvarja z vprašanji razvoja dobrih navad in običajev, ki jim moramo slediti, dolžnosti in nas opozarjati na posledice naših ravnanj na/za druge). Naslanja se recimo na principa pravice do življenja in pravice do vladanja samemu sebi («self-rule»).

UPORABNA ETIKA (raziskuje posebna kontroverzna vprašanja, kot nastopajo v specialnih etikah in področjih življenja, recimo abortus, pravice živali, okoljske in bivanjske dileme, homoseksualnost, smrtna kazen, evtanazija, jedrska vojna).

Metaetika - metafizična podlaga.

Je najmanj točno določena sfera etike. Je pogled od zgoraj. Meta. Raziskuje izvor in pomen etičnih pojmov. Še posebej se ukvarja z metafizičnimi vprašanji (ali je moralnost nekaj, kar izvira neodvisno od ljudi), psihološkimi vprašanji (kakšna je mentalna podlaga naših moralnih presoj in obnašanja. Glede metafizičnih tem obstajata objektivizem in relativizem. Metafizija uči, da bivajo različne vrste stvari v svetu. Nekatere so fizične, fizikalne, snovne, druge so nefizikalne, recimo misli, um, bog. Metaetika se tako ukvarja z vprašanje, če so moralne vrednote večne, če zapadejo polju večnih resnic in se nahajajo v posebni realnosti, ali pa so zgolj stvar človeške konvencije. Dve poglavitni usmeritvi glede te topike: ali so »other-wordly« ali »this-wordly«.

Za tiste, ki pravijo, da so iz drugega sveta, so moralne vrednote objektivne v smislu, da so del neke realnosti, ki pa je onstran človeške, subjektivne zaznave ali konvencije. So večne, univerzalne, ker veljajo za vsa razumna bitja v svetu. Platon je takšen primer metafizičnega etika: njegovi primeri prihajajo iz matematike. Ko pogledamo števila in matematične relacije, recimo 2 plus 2 je 4, potem se ta seštevek zdi onstran končnosti, večna matematična resnica, ki velja za vse in je uporabna povsod v univerzumu. Človek si ni izmislil števil, zato jih tudi spremeniti ne more. Ta večni značaj matematike dopušča, da govorim o abstraktnih entitetah, ki bivajo v neki drugi realnosti. Kot pravi Platon, tudi moralne vrednote obstajajo v taki realnosti in so zato predmet duha, saj do njih pridemo le s pomočjo uma.

Drugi metafizični pogled je voluntarizem: kar počnemo, status morale in etike, je izpolnjevanje božjih zahtev po božji volji. Bog je tisti, ki želi stvari. Ki želi, da se uresničujejo. Tako je Bog ustvaril fizični svet, naša življenja peha v obstoja, enako pa tudi želi, da se uresničijo moralne vrednote. Srednjeveški filozof Ockham je verjel, da Bog želi moralne principe, recimo zahteva in verjame, da je uboj moralno napačen, kar obstaja kot zahteva v božjem umu. Bog tako informira ljudi glede teh zahtev in od njih pričakuje moralno ravnanje, zato jim je vsadil moralne intuicije in zapisal te zahteve v Sveto pismo.

Tretji pristop v metaetiki sledi statusu morale v skeptični filozofski tradiciji, še zlasti tisti pri Sekstu Empiriku. Ta je zanika objektivni status moralnih vrednot. Strogo vzeto skeptiki ne zanikajo njihov obstoj, le to, da bi te vrednote bile del neke posebne realnosti. Moralne vrednote so človeški izum, temu pravimo moralni relativizem.

Obstajata dve vrsti moralnega relativizma: individualni relativizem, ki pravi, da so posamezniki tisti, ki si izmišljajo svoje lastne moralne standarde. Friedrich Nietzsche je

recimo trdil, da bo nadčlovek ustvari svojo moralnost, ki se bo razlikovala od reakcij sužnja in njegovih vrednot. Drugi je kulturni relativizem, ki pravi, da je moralnost nekaj, kar utemeljuje družba, ne preference posameznika. Vsi tu-zemski pristopi v etiko zanikajo, da bi obstajala univerzalna narava morale in da se moralna stališča spreminjajo od kulture do kulture.

Metaetika - psihološka podlaga

Drugo področje etike: kakšna je psihološka podlaga naših moralnih presoj in ocen ter ravnanj. Ukvarja se posebej z vprašanje, kaj nas motivira, da bi bili moralni. To vprašanje lahko zožimo takole: »Zakaj bi bili moralni?« Četudi se zavedam osnovnih moralnih obrazcev obnašanja, recimo Ne ubija, Ne kradi, to še ne pomeni, da bom psihološko pripravljen, da jim sledim in ravnam v skladu z njimi. Nekateri odgovori na to vprašanje so lahko: da bi se izognil kazni, da bi me pohvalili, da bi dosegel srečo, da bi bil ponosen, da bi se prilagodil družbi.

Egoizem in altruizem

Pomembno področje moralne psihologije je inherentna sebičnost ljudi. Thomas Hobbes verjame, da smo mnogi, če ne vsi, v svojih dejanjih bolj ali manj sebični. Vodi nas v dejanjih, tudi kot je recimo doniranje za dobrodelne namene. Ker ko kaj podarimo, sebično mislimo na to, da druge obvladujemo in da smo močnejši od njih, da so ti odvisni od nas. Ta pogled je psihološki egoizem: ljudje smo sebično motivirani, vsako dejanje, če ga pogledamo od blizu, je takšno.

Podoben je psihološki hedonizem, ki pravi, da so ugodja tisti impulz, ki nas spravi v akcijo. Joseph Butler pravi, da instiktivna ugodja tista, ki vodijo naše obnašanje, toda pravi tudi, da imajo notranje psihološke zmožnosti tudi za dobronamerno ravnanje. To stališče je psihološki altruizem, ki pravi, da so nekatera naša dejanja motivirana z instiktivno dobronamernostjo.

Emocije in razum

Drugo področje moralne psihologije. Govori o vlogi razuma in čustev v naših moralnih dejanjih, če rečemo rečem »splav je moralno zgrešen«, potem sem izrazil neko racionalno trditev ali pa sem izrazil le svoje občutke? Kaj torej, emocije ali razum, ki je kriv za takšno stališče? David Hume pravi, da naše moralne trditve vsebujejo naše emocije, ne razum. Moralnost se začne šele z njimi, ko utihne razum. Razum nam daje le ustrezne podatke za naše čustveno pogojene moralne ocene. A.J. Ayer prav tako zanika faktični opis kot pomemben del moralnih trditev. Recimo trditev »Dobro je, če kaj darujem« lahko izgleda na prvi pogled kot faktičen opis dobrodelnosti, pa ni. Kajti v resnici vsebujejo moralne izjave tega kova dvoje: Jaz, govorec, izražam svoje občutke o odobravanju dobrodelnih donacij in v resnici pravi »Hura dobrodelnost!«. To je emotivni element v izjavi, saj izražam svoja čustva, emocije o nekem načinu ravnanja.

Drugič, vsebuje tole: Jaz, govorec, poskušam dobrodelno nekaj podariti in tako zapovedujem »Podarjajte!«. To je preskriptivni element v smislu, da predpisujem določen vzorec ravnanja. Toda racionalisti v etiki so se temu zoperstavljali, recimo Immanuel Kant . Četudi emocionalni faktor vpliva na naše obnašanje, so v resnici naša moralna dejanja vendarle motivirana z razumom, ki je osvobojen želja in čustev. Kurt Baier se neposredno zoperstavlja emotivističnim in preskriptivističnim teorijam Ayerja. Razmišljanje in argumentacija sta tista, ki sprejemta moralne odločitve. Vse naše moralne izbira so ali bi moral biti naslonjene nekaj razumskega in upravičevanje. Če rečem, da je moralno napačno krasti avtomobile, to nekako upravičujem. Lahko rečem, da je narobe ukrasti avto Stojana Auerja, ker ga bo to razjezilo, ogrozilo njegovo pravico do lastnine, ogrozilo tatu, ki bo moral v zapor. Baier verjame, da je navajanje najboljših razlogov za neko dejanje bistveno za naše moralne odločitve.

Ženska in moška moralnost

Tretje področje moralne psihologije, ki verjame, da obstaja čisto ženski pristop v etiko, ki je utemeljen na psihološki razliki med moškim in žensko. Dve trditvi: (a) tradicionalna morala je usmerjena k moškim. (b) obstaja ženska perspektiva in pogled na svet, ki ga oblikovan v teoriji vrednot. Prvi govori o moški dominaciji v svetu, ki jo je treba balansirati. Feministična etika.

Normativna etika

Normativne etike govorijo o tem, kako naj in kako ne smemo ravnati glede na moralne standarde. Ponujamo nam norme, ki naj se jih držimo, recimo Zlato Pravilo, ki pravi, da moramo do drugih ravnati tako, kot želimo, da drugi do nas. Ker ne želimo, da bi nam sosed ukradel avto, je narobe, če ukradem njegovega. Ker bi želel, da bi mi dali hrano, če bi umiral od lakote, moramo drugim dajati hrano. S tem pravilom lahko razumsko utemeljimo vsa moralna ravnanja, ker izhajajo iz njega ne smem lagati, napasti koga, ga ubiti, koga nadlegovati itd. Zlato pravilo je primer normativne teorije, ki ustvarja en, enoten princip, s pomočjo katerega lahko ocenjujemo vsa dejanja. Druge normativne teorije postavljajo niz takih principov ali niz značajskih potez, ki jim moramo slediti. Ključno za vse normativne etike je, da postavljajo en končni kriterij moralnega ravnanja, neglede na to, če gre za eno pravilo ali več njih. Tri strategije so najbolj pogoste: etika vrline, etika dolžnosti in konsekvencializem.

Etika vrline

V etiki vrline ni toliko pomembno učenje pravil, ki naj jim sledimo, da bi bili moralni (recimo Ne ubijaj). Ampak poudarja razvijanje dobrih navad in značajskih potez, recimo dobrodelnosti. Ko osvojil dobrodelnost in bo postala del moje navade, bom začel ravnati dobrodelno. Etika vrline je eden najstarejših normativnih sistemov zahodne filozofije, Paton ponavlja, da gre za štiri kardinalne vrline, ki jim sledimo: pravičnost, pogum, modrost in zmernost. Za vrlinami si moramo prizadevati, hkrati pa se izogibati slabim značajskim potezom, slabostim, recimo strahopetnost, nečutnosti, nepravičnosti, nespametnosti. Etika vrline poudarja moralno vzgojo, ker se vrli značaj razvije predvsem v mladosti. Zato so za njeno vzgojo odgovorni starejši. Recimo če občutim strah, moral v sebi razviti vrlino poguma, ki mi bo omogočila, da se bom uspešno kosal s situacijami nevarnosti. Aristotel trdi, da so vrline sredine med dvema skrajnostima. Drznost je preveč poguma, strahopetnost premalo. Vendar te sredine ni tako lahko najti, zato potrebujemo pomoč razuma. V srednjem veku so te vrline nadgradili s tremi teološkimi: vero, upanjem in dobronamernostjo. V 19. stoletju zanimanje za te vrste teorij upade, pridejo nove. V sredini 20. stoletja zaradi neuspeha drugih moralnih teorij znova obudijo, te druge naj bi se preveč okorno osredotočale na pravila naših dejanj Alasdair MacIntyre zagovarja takšno osrednjo vlogo vrlin in tega, da se te naslanjajo na družbene tradicije.

Teorije dolžnosti

Do drugih čutimo dolžnosti, recimo skrb za otroke ali to, da koga ne ubijemo. Teorije dolžnosti se naslanjajo na obligativna počela, zato se imenujejo deontološke. DEON je dolžnost. Včasih se imenujejo nekonsekvencialistične, ker so principi v njih obligatorni, neglede na možne posledice naših ravnanj, ki sledijo iz dejanj. Recimo napačno je, če ne skrbimo za otroke, četudi bi to pripeljalo do kakšnega dobitka, recimo finačnega prihranka. Obstajajo štiri glavne teorije dolžnosti.

(1) Nemški filozof iz 17. st. Samuel Pufendorf verjame, da lahko vse dolžnosti razvrstimo v tri vrste: dolžnosti do Boga, dolžnosti do drugih, dolžnosti do sebe. Dolžnosti do Boga so dvojne (1) teoretične dolžnosti, da vemo inp oznamo obstoj in naravo Boga (2) praktične dolžnosti, da ga navzven in navznoter častimo. V odnosu do sebe imamo (1) dolžnosti duše, ki vsbuje razvoj naših spretnosti in talentov, (2) dolžnosti telesa, ki vključujejo, da sebi ne smemo škodovati, recimo s pijančevanjem, ali se ubiti. Med dolžnostmi do drugih so absolutne in pogojne. Absolutne povezujejo ljudi, pogojne so stvar pogodbe med dvema človekoma. Absolutne so (1) izogibanje temu, da bi drugemu storili kaj slabega, (2) obravnavanje vseh ljudi kot enakih, (3) podpiranje dobrega pri drugih. Pogojne dolžnosti vsebujejo različne tipe sporazumov, držanje obljube.

(2) Druga teorija dolžnosti je teorija pravic. Pravica je upravičena zahteva nekoga do drugega. Recimo moja pravica, da me ne poškoduješ. Pravice in dolžnosti do povezane, tako da pravice ene osebe so dolžnosti za drugih oseb. To je korelativnost pravic in dolžnosti. John Locke pravi, da so zakoni narave tisti, ki narekujejo, da nikomur neškodimo, kar zadeva življenje, zdravje, svobodo posedovanja. To so naravne pravice, dane od Boga. Deklaracija neodvisnosti v ZDA tako jamči osnovne pravice, podobno kot vsaka ustava: življenje, svoboda, sreča. Obstajajo še bolj posebne pravice, recimo do gibanja, govora,

religiozne izpovedi. Naravne so te pravice zato, ker si jih ni izmislil Bog, temveč vlada. So tudi univerzalne, ker se ne razlikujejo od države do države. So tudi enake, ker veljajo za vse ljudi, neglede na raso, spol in hendikepiranost. So tudi neodtujljive, kar pomeni, da si pravice drugega ne morem prisvojiti ali podeliti drugemu.

(3) Tretja vrsta etike dolžnosti je Kantova. Poudarja en princip dolžnosti. Kant sprejema dolžnosti do sebe in drugih, recimo razvijanje lastnega talenta, držanje obljube do drugih. Toda verjame tudi, da je bolj temeljni princip dolžnosti za vsako izmed njih. Pravi mu kategorični imperativ. Ta je drugačen kot hipotetični, ki pravi, da moramo slediti temu, kar si želi vsak posameznik v neki določeni situaciji: Če želiš dobro službo, pojdi na fakulteto. Kategorični brezprizivno zahteva dejanje, ne glede na naše želje, »Storiti moraš to in to«. Je več verzij tega imperativa, vsi pa imajo eno skupno noto: Obravnavaj ljudi kot cilj, nikoli kot sredstvo za doseganje cilja. Druge ljudi morajo obravnavati z dostojanstvom, ne kot instrument. Če komu ukrademo avto, ker bi to osebo uporabili kot sredstvo za doseganje naše lastne sreče. Kategorični imperativ uravnava tudi stvari, ki nas zadevajo osebno. Samomor je napačne zato, ker v njem samega sebe obravnavamo kot sredstvo za odrešitev lastne bede.

(4) W.D. Ross zagovarja dolžnosti prima facie prvi pogled. Po njegovem so dolžnosti del osnovne narave vesolje. Navaja seznam dolžnosti, ki zrcalijo naša moralna prepričanja.:

zaupanje: dolžnost držati obljube

poprava: dolžnost popraviti nekaj, če smo komu škodovali

hvaležnost: d. zahvaliti se tistim, ki nam pomagajo

pravičnost: d. prepoznati pravico

dobrodelnost: d. izboljšati stanje drugih

samoizboljšanje: d. izboljšati naše vrline in razum

neškodljivost: d. ne škodovati drugim

Toda nekatere od teh dolžnosti so takšne le na prvi pogled. V konkretni situaciji: recimo pri sosedu si sposodim si pištolo in obljubim, da jo vrnem. Toda nekega dne jezen sosed potrka na moja vrata in zahteva pištolo, da bi se nekomu maščeval. Zaupanje mi veleva, da pištolo vrnem. Toda prepričanje o neškodljivosti mi pravi, da drugim ne smemo poškodovati in zato ne smem vrniti pištole. Zato ravnam po načelu neškodljivosti, četudi je PRIMA FACIE, na prvi pogled moja dolžnost vrniti pištolo.

Konsekvencialistične teorije

Običajno določano moralno odgovornost za naša dejanja s tem, da tehtamo posledice teh dejanj. V skladu s konsekvencialistom je pravilno moralno ravnanje zgolj in izključno takšna analiza izdatkov- prednosti, ki izvirajo iz rezultata, konsekvence.

Definicija konsekvencializma bi se zato lahko glasila: Neko dejanje je moralno dobro, če so posledice tega dejanja bolj sprejemljive kot nesprejemljive.

Konsekvencialistični normativni princip zahteva, da tehtamo med dobrimi in slabimi rezultati dejanja. Nato moramo določiti, če so vse dobro posledice večje od vseh slabih posledic. Če so, potem je dejanje moralno pravilno. Toda če so slabe posledice večje, potem moramo dejanje zavrniti kot moralno slabo, nepravilno. Včasih konsekvencializmu pravimo teleologizem, teleološka teorija morale, saj cilj določa in je edini faktor moralnosti.

Konsekvencializem je postal zanimiv v 18. stoletju v skladu s praktičnimi in enostavnimi zahtevami izkustva. Najbolj privlačna poteza te teorije je namreč ta, da se sklicuje na opazljive in hitro opazne posledice, ki jih lahko določijo vsi, ne le recimo filozofi. Večino vrst konsekvencializma je bolj preciziranih kot zgornji opis. Predvsem se razlikujejo glede na vrsto rezultata, ki sledi, oziroma za skupino ljudi, ki jih sledi. Recimo poznamo:

Etični egoizem: dejanje je moralno pravilno, če so posledice tega dejanja bolj sprejemljive kot nesprejemljive LE za akterja tega dejanja

Etični altruizem: dejanje je moralno pravilno, če so posledice tega dejanja bolj sprejemljive kot ne za vsakogar RAZEN akterja tega dejanja.

Utilitarizem: dejanje je moralno pravilno, če so posledice tega dejanja bolj sprejemljive kot ne za VSAKOGAR.

Vse tri teorije dajejo poudarek posledici dejanja, vendar za različne skupine ljudi. Te tri normativne konsekvencialistične teorije so tudi osnovne in med sabo v nenehnem

tekmovanju, saj se naslanjajo na različne sklepe. Vzemimo ta primer: Ženska potuje skozi manj razvito državo in je priča dogodku, ko avto pred njo zaide s ceste in se prevrne. Najetemu taksistu naroči, da bi temu avtu in ponesrečencem pomagal, toda ta jo zavrne in pospeši mimo. Nato, že daleč proč, ji razloži, da vsako, ki v njihovi državi pomaga žrtvi-ponesrečencu, velja za odgovornega za to nesrečo. Če žrtev umre, potem bo oseba, ki je pomagala, odgovorna za njeno smrt. Iz tega razloga se žrtve prometnih nesreč ignorirane in tudi umrejo. Etični egoizem: ta ženska bi bila primorana moralno ukrepati le, če bi stvar zadevala NJO. To pa ni primer. Etični altruizem: ukrepati bi morala, če zadeva DRUGE, še zlasti očitno žrtve prometnih nesreč. V tem primeru bi to bilo moralno pravilno ravnanje, tudi če bi se zanjo končalo slabo. Utilitarizem: ugledati je treba posledice za vse, tako zase kot druge, žrtev. Natančno preračunati dobitke in izgube, v tem primeru rezultat ni jasen, vendar se verjetno bolj nagiba k pomoči.

Vrste utilitarizma

Jeremy Bentham je kot prvi popolnoma razvil sistem utilitarizma. Dve potezi sta značilni: Bentham predlaga, da tehtamo posledice vsakega dejanja, ki ga izvajamo in se odločamo od primera do primera., če je moralno pravilno ali napačno. Ta aspekt je znan kot UTILITARIZEM DEJANJA. Drugič, predlaga da tehtamo ugodja in bolečine, ki so rezultat dejanj. Za Benthama sta ugodje in bolečina edina vidika posledic, ki ju moramo upoštevati pri posledicah dejanja. Ta aspekt je znan kot HEDONISTIČNI UTILITARIZEM. Kritiki se lotevajo obeh aspektov posebej.

Glede na utilitarizem dejanja bi bilo moralno napačno zapravljati čas za brezdelje, kot je denimo gledanje TV, kajti nas čas bi lahko uporabili bolje in bolj prispevali k večji socialni dobrobiti, recimo za dobrodelne namene. Toda po drugi strani prepoved brezdelja tudi ni smiselna. V skladu z utilitarizmom dejanja bi celo posebne vrste trpinčenja ali sužnosti bile moralno dovoljene, če bi socialna korist teh dejanj odtehtala nekoristi. Popravljen verzija utilitarizma, tako imenovani UTILITARIZEM PRAVILA se sooča s temi problemi. V skladu z njim so naši obnašanje vzorci ali pravila moralno pravilni, če so posledice sprejetja tega pravila bolj sprejemljive kot ne za vse nas. Za razliko od utilitarizma dejanja, ki tehta posledice vsakega posameznega dejanja pa utilitarizem pravila ponuja testiranje le za moralnost moralnih pravil, kot denimo »krasti ni moralno dobro«. Sprejem takega pravila je očitno bolj sprejemljiv in ima bolj sprejemljive posledice kot nesprejemljive. Enako velja za pravila laži, ubijanja itd. Iz tega razlog torej ne smem ukrasti avtomobila svojega soseda, saj govori proti temu pravilu. Takšen utilitarizem pravil ponuja filozof John Stuart Mill.

Glede na hedonistični utilitarizem so ugodne posledice edini moralni faktor. To zveni nekoliko omejujoče in ozko: zakaj bi le bolečina in ugodje odločala o tem, kaj je moralno? Recimo dejanja, ki krepijo prijateljstvo in korektnost so videti moralno dobra, toda večinoma ne ponujajo ugodja. V skladu s tem problemom je G.E. Moore predlaga IDEALNI UTILITARIZEM, ki tehta zgolj posledice, ki jih intuitivno prepoznavamo kot dobre ali slabe (in ne le ugodne ali boleče). R.M Hare pa je predlagal PREFERENČNI UTILITARIZEM, ki tehta zgolj med posledicami, ki izpolnjujejo naše prednostne želje oz. preference.

Etični egoizem in teorija družbene pogodbe

Thomas Hobbes razvije in zagovarja etično teorijo psihološkega egoizma: vsa naša dejanja so po njegove sebično motivirana. V skladu s to teorijo je Hobbes razvil še teorijo ti. družbene pogodbe, ki je vrsta etičnega egoizma pravila. Hobbes misli, da je sebično razmišljanje takšno, da akterja prisili, da sprejme življenje v svetu z moralnimi pravimi kot tistega brez moralnih pravil. Brez moralnih pravil smo pod udarom sebičnih interesov drugih in tudi njihove žrtve. Naša lastnina, družina in celo življenje bi bila v nevarnosti. Sebičnost torej motivira naša dejanja, toda sprejeti moral pravila, ki veljajo za skupnost. Iz istega razloga bodo ta pravila vsebovala prepoved laži, kraje, ubijanja. Ta pravila bodo zagotovila varnost vsakega akterja le, če se družba drži teh pravi. Brez njih bi vsi lomastili po sosedovi lastnini itd. Da smo razvili sama pravila, do tega so nas pripeljala ravna naša sebična nagnjenja. Na ta način smo se zavarovali pred drugimi.

